

Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΖΗΣΗ

Πρωτοπρεσβυτέρου Καθηγητού Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Α'. ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΔΥΤΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ
ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ;

1. Έληξε για την έρευνα η παλαιά προβληματική

Η συζήτηση για το αν υπάρχουν δυτικές, ρωμαιοκαθολικές κυρίως, επιδράσεις στα συγγράμματα και στη διδασκαλία του Αγίου Νικοδήμου απασχολεί τους ερευνητές εδώ και ένα αιώνα περίπου. Στο κέντρο αυτής της προβληματικής βρίσκονται βασικά δύο συγγράμματα του Αγίου, τα «Πνευματικά Γυμνάσματα» και ο «Αόρατος Πόλεμος»¹. Όταν αποκαλύφθηκε ότι υπάρχουν στην Δύση όμοια έργα με τον ίδιο τίτλο και το ίδιο ακριβώς περιεχόμενο, από την σύγκριση δε που έγινε προέκυψε ότι τα έργα του Αγίου αποτελούν κατά μεγάλο μέρος επί λέξει μετάφραση των δυτικών, τότε θα λέγαμε ότι οι Νικοδημόφιλοι ερευνηταί βρέθηκαν στριμωγμένοι στη γωνιά, γιατί δεν μπορούσαν να παραβλέψουν όσα η σύγκριση οφθαλμοφανώς παρουσιάζει και να αρνηθούν το γεγονός. Πολύ περισσότερο μάλιστα καθ' όσον ήδη επί της εποχής του Αγίου είχε εκτοξευθεί εναντίον του η ίδια κατηγορία, στα πλαίσια της αντιπαλότητας που είχε δημιουργήσει, η Κολλυβαδική έρις, από τον αντικολλυβά λόγιο Θεοδώρητο, ο οποίος είχε πικράνει πολύ τον Άγιο, ιδιαίτερα με την νόθευση των ερμηνευτικών σημειώσεων και σχολίων του «Πηδαλίου». Ο Θεοδώρητος λοιπόν είχε αποκαλύψει τότε ότι τα «Πνευματικά Γυμνάσματα» δεν είναι πρωτότυπο έργο του Νικοδήμου, αλλά απλή μετάφραση ξένου έργου, που κυκλοφορούσε τότε ανωνύμως: «Τούτο μετέφρασεν εις την ημετέραν διάλεκτον ανώνυμος, όπερ ευρών ο Νικόδημος, προσθέσας και αυτός όσα έδοξεν αυτώ περί ανατροφής του Κυρίου, εξέδωκεν εις τύπον»².

Τί συνέβαινε λοιπόν; Βρισκόμαστε μπροστά σε μία κλοπή πνευματικής ιδιοκτησίας εκ μέρους του Ναξίου μοναχού; Διατυπώθηκε με πολύ σκληρό τρόπο αυτή η άποψη από τον L. Gillet, ο οποίος χαρακτήρισε το πράγμα ως «φιλολογική και πνευματική πειρατεία» έργων της Ρωμαιοκαθολικής γραμματείας³. Πώς θα μπορούσε λοιπόν να δικαιολογηθεί η εξάρτηση των δύο αυτών έργων από αντίστοιχα έργα δυτικών συγγραφέων των οποίων τώρα η έρευνα έχει υποδείξει και τους συγγραφείς; Θεωρείται πράγματι ως συγγραφέας του «Αοράτου Πολέμου» ο μοναχός Lorenzo Scupoli, του τάγματος των Θηατίνων, γεννημένος το 1530 στο Οτράντο του Βασιλείου της Νεαπολέως με τίτλο στα ιταλικά

«Combattimento Spirituale», ενώ τα «Πνευματικά Γυμνάσματα» είναι έργο του Ιταλού επίσης J. P. Pinamonti, με τίτλο «Exercizi Spirituali», και όχι του Ιγνατίου Loyola, όπως πίστευαν πολλοί⁴.

Δεν έλειψαν βέβαια επιχειρήματα τα οποία δικαιολογούν επαρκώς αυτήν την εξάρτηση, τα σπουδαιότερα από τα οποία μνημονεύω. Ο Άγιος Νικόδημος δεν ενδιαφερόταν να προβληθεί ως συγγραφέας και μάλιστα ξένων έργων, ως γνήσιος μοναχός, ταπεινός και αποκρυπτόμενος. Υπάρχουν ιδικά του έργα, στα οποία δεν έθεσε καθόλου το όνομά του, και άλλα τα οποία κυκλοφορούν υπό το όνομα άλλου συγγραφέως. Δεν διεκδικούσε λοιπόν συγγραφικές δάφνες. Για τα δύο επίμαχα βιβλία φαίνεται από τον τίτλο τους ότι δεν διεκδικεί εξ ολοκλήρου την πατρότητα τους. Ο τίτλος του ενός είναι: «Βιβλίον ψυχωφελέστατον, καλούμενον Αόρατος Πόλεμος, συντεθέν μεν πριν παρά τινος σοφού ανδρός, καλλωπισθέν δε και διορθωθέν μετά πολλής επιμελείας παρά του Οσιωτάτου εν Μοναχοίς Κυρίου Νικοδήμου». Παρόμοιος είναι ο τίτλος και του άλλου έργου: «Εις δόξαν Πατρός, Υιού και Αγίου Πνεύματος του Ενός Θεού, "Γυμνάσματα Πνευματικά", διαμοιρασμένα εις Μελέτας, Εξετάσεις και Αναγνώσεις. Άπερ προσθήκαις ότι πλείσταις και σημειώσεσι διαφόροις καταγλαϊσθέντα παρά του Οσιολογιωτάτου εν μοναχοίς Κυρίου Νικοδήμου του Αγιορείτου». Δεν σφετερίζεται, λοιπόν τίποτε ξένο προς άγραν κενής δόξης⁵.

Υπάρχει και στα δύο έργα σε μικρότερη ή μεγαλύτερη έκταση Νικοδημικό υλικό. Ήδη ο Κ. Παπουλίδης έχει κάμει ενδιαφέρουσα συγκριτική έρευνα για τον «Αόρατο Πόλεμο», όπου φαίνεται η συμβολή και η προσφορά του Νικοδήμου, σε υποσημειώσεις, σχόλια, παραπομπές κ.ά.⁶ Ως προς τα «Πνευματικά Γυμνάσματα» υπάρχει τόσο μεγάλη διαφορά μεταξύ του ενός και του άλλου, ώστε να μη γίνεται πλέον λόγος για εξάρτηση. Ένα μικρό τευχίδιο των 30 σελίδων μεταμορφώνεται από τον Άγιο Νικόδημο σε ογκώδες σύγγραμμα των 650 σελίδων. Αυτό σημαίνει το «προσθήκαις ότι πλείσταις» του τίτλου⁷.

Παρά ταύτα όμως και παρά την κατά μέγα μέρος Νικοδημική προέλευση του υλικού δικαιολογείται το να παίρνει κανείς έργα ξένης πνευματικότητας και να στηρίζει σ' αυτά την Ορθόδοξη πνευματική ζωή; Ο Θεοδώρητος παρατηρεί ότι «αδύνατον όμως είναι οπού να μη ευρίσκεται συμπεφυρμένος και ο ιός της εκείνων κακοδοξίας, διότι ου δύναται δένδρον άκαρπον ποιήσαι σύκα, ουδέ εκ βάτου τρυγώσι σταφυλήν κατά την φωνήν του Κυρίου»⁸.

Εις αυτά θα μπορούσε να παρατηρηθεί ότι ο ορθοδοξότατος Άγιος Νικόδημος μετέτρεψε με τις προσθαφαιρέσεις και βελτιώσεις τα έργα σε ορθόδοξα, ότι τα εμβολίασε στην Ορθοδοξία και κυκλοφορεί πλέον μέσα τους όχι ο ιός της κακοδοξίας, αλλά ο γλυκύς χυμός της ορθοδόξου πίστεως και ζωής. Στην συνείδηση άλλωστε του Αγίου Νικοδήμου η υιοθέτηση από τους Ορθοδόξους συγγραφείς ιδεών της δυτικής θεολογίας δεν συνιστά επιλήψιμη πράξη, αρκεί τα δάνεια να είναι απηλλαγμένα από αιρετικές κακοδοξίες. Αυτήν την άποψη εκφράζει στο «Εξομολογητάριο» λέγοντας: «Και το να διαλέγη τινάς τα καλά και ορθά από τους εναντίους, τούτο δεν κατηγορείται· αλλ' όχι και το να δανείζεται τα σαθρά και κακόδοξα». Στο «Εορτοδρόμιο» επίσης γράφει: «Τα κακόδοξα φρονήματα και τα παράνομα έθη των Λατίνων και των άλλων Αιρετικών πρέπει να μισώμεν και να αποστρεφώμεθα· ει τι δε ευρίσκεται εν αυτοίς ορθώς έχον και υπό των Κανόνων των Ιερών Συνόδων βεβαιούμενον, τούτο δεν πρέπει να μισώμεν και να αποστρεφώμεθα»⁹.

Πάντως όλη αυτή η προβληματολογία και η προσπάθεια να βρεθούν επιχειρήματα, ώστε να δικαιολογήσουν την εξάρτηση του Αγίου Νικοδήμου από τα δύο αυτά ξένα βιβλία δεν έχουν πλέον νόημα μετά τα νέα στοιχεία που προσεκόμισε η έρευνα, βάσει των οποίων ο Άγιος Νικόδημος δικαιώνεται απολύτως. Τα νέα αυτά στοιχεία οφείλουμε στην μελέτη του Εμμ. Φραγκίσκου που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Ερανιστής» [19 (1993) 102-135] με τίτλο «"Αόρατος Πόλεμος" (1796) "Γυμνάσματα Πνευματικά" (1800). Η πατρότητα των "μεταφράσεων" του Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτη». Στη μελέτη αυτή αποδεικνύεται με πειστικότητα ότι δεν ισχύει πλέον ως αυτονόητο δεδομένο η άμεση εξάρτηση

των εκδόσεων του Αγίου Νικοδήμου από τα ιταλικά πρωτότυπα. Ο Άγιος Νικόδημος δεν βρήκε τα έργα αυτά μόνος του· δεν προέκυψε η χρήση τους από γνωριμίες του δήτην με το «καθολικό περιβάλλον» των νησιών, όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε, και από προσωπικές του αναζητήσεις. Η σχέση του με τα έργα αυτά είναι έμμεση. Του τα προμήθευσε ο Άγιος Μακάριος Κορίνθου, ο οποίος δανείσθηκε τα σχετικά χειρόγραφα από την Βιβλιοθήκη της Ι. Μ. Πάτμου, όπου υπήρχαν καταχωρισμένα ανωνύμως. Έφθασαν στα χέρια του μεταφρασμένα στην κοινή γλώσσα, και αυτός έπαιξε απλώς τον ρόλο του αποδέκτη και του εκδοτικού διεκπεραιωτή, χωρίς να γνωρίζει την προέλευσή τους ούτε τους συγγραφείς τους¹⁰.

Ακούσαμε χθες στην αναγνωσθείσα εισήγηση του π. Θεοκλήτου ότι μετά από αυτές τις επιστημονικές εξελίξεις αναθεωρεί και αυτός όσα είχε γράψει για την άμεση σχέση του Αγίου Νικοδήμου, με τα εν λόγω έργα. Ο Άγιος Νικόδημος δεν εγνώριζε την προέλευση των έργων. Έκανε υπακοή στον Άγιο Μακάριο, ο οποίος επίσης τα εβρήκε ανώνυμα στην Βιβλιοθήκη της Πάτμου.

2. Οι νέες κατηγορίες του καθηγητού Χρ. Γιανναρά

Ας μου επιτραπεί τώρα να ανοίξω εδώ ένα άλλο μεγάλο κεφάλαιο. Θα έπρεπε κανονικά μετά από αυτές τις επιστημονικές εξελίξεις το θέμα των δυτικών επιρροών στα έργα του Αγίου Νικοδήμου να θεωρείται λήξαν. Δυστυχώς όμως δεν έκλεισε. Ο γνωστός καθηγητής Χρ. Γιανναράς επαναλαμβάνει στις ημέρες μας την περίπτωση του Θεοδωρήτου, ο οποίος ως αντικολλυβάς θέλησε να πλήξει τον Άγιο Νικόδημο λέγοντας, όπως είδαμε, ότι δανείζεται ιδέες από ξένα έργα. Ο καθηγητής Γιανναράς επεκτείνει τώρα τις δυτικές επιρροές και σε άλλα έργα του Αγίου Νικοδήμου στο «Εξομολογητάριο» και στο «Πηδάλιο» αλλά και γενικώς στην διδασκαλία του¹¹. Μέχρι τώρα δεν υπήρχε παρόμοιος προβληματισμός, ο οποίος περιοριζόταν στα δύο έργα με τα οποία ασχοληθήκαμε. Τώρα ευρύνεται και γενικεύεται ο προβληματισμός. Αυτό όμως είναι πολύ επικίνδυνο, διότι στηριζόμενοι στον Γιανναρά αναμασούν τα ίδια και νεώτεροι ερευνηταί και επιστήμονες. Οι θέσεις αυτές δεν είναι άσχετες προς όσα οι «Νεορθόδοξοι» ισχυρίζονται για τις προγαμιαίες σχέσεις και την ελευθερία στον έρωτα, τα οποία βρίσκουν θεόρατα εμπόδια εις όσα το «Πηδάλιο» και το «Εξομολογητάριο» προβλέπουν. Γι' αυτό και επιχειρούν να τα αποδυναμώσουν και να τα συκοφαντήσουν.

Έπραξε άριστα ο π. Θεόκλητος, ο οποίος με σειρά ακαταμαχήτων επιχειρημάτων σε πολλά δημοσιεύματα παρουσίασε την αγιοπατερική αλήθεια γύρω από τον έρωτα και τον γάμο, προσπαθώντας να ευαισθητοποιήσει τους πνευματικούς και τους θεολόγους, ώστε να παύσουν να επηρεάζονται από τέτοιου είδους επικίνδυνες θέσεις¹². Λυπούμαι μερικές φορές, όταν διαπιστώνω ότι η διένεξη Θεοκλήτου - Γιανναρά, εκλαμβάνεται και ερμηνεύεται ως προσωπική διένεξη, και τίθενται έτσι στην ίδια μοίρα ο υποστηρικτής της αλήθειας της ορθόδοξου πίστεως, π. Θεόκλητος, με τον παραχαράσσοντα και κακοποιούντα την ορθόδοξη διδασκαλία καθηγητή Γιανναρά.

Συνέχεια των «νεονικολαϊτικών» λοιπόν θέσεων που αναπτύχθηκαν στους κύκλους των «Νεορθόδοξων» είναι και όσα έγραψε ο καθηγητής Γιανναράς για τις δυτικές επιρροές στα έργα και στη διδασκαλία του Αγίου Νικοδήμου. Και ό,τι έκανε ο π. Θεόκλητος για τα ερωτικά του Γιανναρά, έκανε και ο π. Βασίλειος Βολουδάκης για τα αντνικοδημικά¹³. Την συγκροτημένη μελέτη του π. Βασιλείου υιοθέτησε η Ιερά Κοινότητα του Αγίου Όρους, η οποία εξέδωσε ένα αυστηρό, αλλά γεμάτο αγάπη, κείμενο, με το οποίο εκφράζει την λύπη της για την επίθεση εναντίον του Αγιορείτου Πατρός και την διαστρέβλωση της διδασκαλίας του. Το κείμενο της Ιεράς Κοινότητας αρχίζει ως εξής: «Η καθ' ημάς Ιερά Κοινότης μετ' αφάτου θλίψεως και συνοχής καρδίας έλαβε γνώσιν των κατά του Αγίου και Θεοφόρου Πατρός ημών Νικοδήμου του Αγιορείτου γραφέντων υπό του καθηγητού κ.

Χρήστου Γιανναρά εις το βιβλίο του "Ορθοδοξία και Δύση στην Νεώτερη Ελλάδα" διά του οποίου τον μέγαν τούτον και απλανή διδάσκαλον της Εκκλησίας παρουσιάζει ως πλανηθέντα, εμπορούμενον από το δυτικόν πνεύμα, υπεύθυνον της "ραγδαίας αλλοτρίωσης της εκκλησιαστικής ευσεβείας" και εκκοσμικεύσεως του λαού μας εξ αντιδράσεως προς την κατ' αυτόν δικανικήν νοοτροπίαν του Εξομολογηταρίου και του Πηδαλίου που "απλώθηκε ταχύτατα σα λοιμική νόσος στην ποιμαντική πρακτική της Ελλαδικής Εκκλησίας"»¹⁴.

Πιστεύει, δηλαδή, ο καθηγητής Γιανναράς ότι το «Εξομολογητάριο» και το «Πηδάλιο» με την νοοτροπία που επιβάλλουν είναι λοιμική νόσος, μεταδοτική ασθένεια, η οποία έχει εξαπλωθή ταχύτατα, ώστε τώρα η Ελλαδική Εκκλησία είναι άρρωστη εξ αιτίας του ιού, που της μετέδωσε ο Άγιος Νικόδημος. Γνωρίζουμε πάντως οι ασχολούμενοι με τον Άγιο Νικόδημο ότι ιδιαιτέρως τα δύο αυτά έργα υπέστησαν εξονυχιστικό έλεγχο από αγίους και δοκιμασμένους στα ορθόδοξα φρονήματα Γέροντες· ο ίδιος ο Άγιος Νικόδημος, με σύσταση του Πατριαρχείου, παρέδιδε τα κείμενά του και ηλέγχοντο από λογίους και ορθοδόξων φρονημάτων Γέροντες, μήπως και διαφύγει κάτι ατυχές και αντίθετο προς την Ορθόδοξη Παράδοση. Μακάρι να έπρατταν και σήμερα τα ίδια πολλοί θεολόγοι, υπερφίαλοι και μέγалаυχοι για τα πρωτότυπα έργα τους, μακάρι να έκανε το ίδιο και ο καθηγητής Γιανναράς. Θα αποφεύγαμε αυτήν την πολυφωνία και την σύγχυση του διασπασμένου και κατασπαραγμένου από τις ιδιοτέλειες θεολογικού λόγου, ο οποίος θεωρείται νόμιμος και υγιής, ακόμη και όταν περνάει τα όρια και εισέρχεται στον χώρο της πλάνης και της αιρέσεως. Τώρα όχι μόνον δεν ζητούμε την γνώμη καταξιωμένων Γερόντων, αλλά και όταν αυτοί από αγάπη και ανησυχία την εκφράζουν, τους υβρίζουμε και τους κακολογούμε ως εμπαθείς. Σχεδόν όλα τα έργα του Αγίου Νικοδήμου, αλλά ιδιαιτέρως το «Πηδάλιο» και το «Εξομολογητάριο» διαθέτουν βεβαιωτικά έγγραφα περί του ότι δεν έχουν τίποτε που να αντίκειται στην ορθόδοξη διδασκαλία. Ποιος έχει επικυρώσει την «Ορθοδοξία» των έργων του Γιανναρά, αλλά και όλων των άλλων θεολόγων;

Πάντως επί τη βάσει αυτών των έργων, των «λοιμικών», κατά τον Γιανναρά, εξομολόγησαν τον κόσμο επί πολλούς αιώνες οι πνευματικοί, μεταξύ δε αυτών και πολλοί Άγιοι, όπως ο Άγιος Νεκτάριος. Ο π. Βασίλειος Βολουδάκης επισημαίνει εκφράσεις θεωρούμενες δικανικές και νομικές, πολύ πιο αυστηρές, στα έργα του Αγίου Νεκταρίου. Λέγει μάλιστα πως θα έπρεπε ο καθηγητής Γιανναράς να στραφεί και εναντίον του Αγίου Νεκταρίου. Δεν το αποτολμά όμως, γιατί γνωρίζει ότι ο Άγιος Νεκτάριος είναι πολύ γνωστός στο ορθόδοξο πλήρωμα, που τον τιμά και τον σέβεται ιδιαιτέρως· γι' αυτό επιτίθεται εναντίον του αφανούς, ταπεινού και ολιγώτερον γνωστού Αγίου Νικοδήμου, νομίζοντας ότι εδώ θα περάσει η κριτική του¹⁵.

Υπάρχει πάντως σε όλους τους Πατέρες πλήθος χωρίων που ομιλούν για την δικαιοσύνη του Θεού, για την οργή του Θεού και τον φόβο του Θεού· δεν ομιλούν οι Πατέρες μόνον για την αγάπη, αλλά και για την δικαιοσύνη του Θεού. Ο π. Βολουδάκης έχει παρουσιάσει αρκετές παρόμοιες θέσεις των Πατέρων. Όσα σχετικά λέγουν δεν έχουν καμμία σχέση με την δικανική ορολογία και νοοτροπία των Δυτικών και ίσως πρέπει, όπως ελέχθη, να υπάρχει μία εισαγωγή στις εκδόσεις του «Πηδαλίου», η οποία θα αναφέρεται στα θέματα αυτά και θα τα ξεκαθαρίζει. Ο Θεός τιμωρών και η Εκκλησία, επιβάλλουσα διά των πνευματικών επιτίμια, δεν συμπεριφέρονται ως δικασταί, αλλά ως ιατροί· δεν δικάζουν, αλλά θεραπεύουν.

Υπάρχουν λοιπόν του κόσμου τα χωρία μέσα στην πατερική γραμματεία, στα οποία βρίσκει κανείς παρόμοια ορολογία και αντιμετώπιση. Ήταν ποτέ δυνατόν ο πατερικώτατος Άγιος Νικόδημος, ο οποίος παιδιόθεν είχε ανατροφή και είχε ζυμωθεί με την πατερική παράδοση, την οποία ε γνώριζε όσο κανείς άλλος στην εποχή του, απέξω και ανακατωτά, από μνήμης, είχε γίνει ο εαυτός του, η ταυτότητά του, ήταν λοιπόν ποτέ δυνατόν να υιοθετήσει γραμμή διαφορετική από την γραμμή των Πατέρων της Εκκλησίας, η οποία θα απέβαινε "λοιμική νόσος" για τους Ορθοδόξους πιστούς; Εχάρηκα, διότι και ο π. Θεόκλητος στην αναγνωσθείσα εισήγησή του, και ο παριστάμενος Άγιος Καθηγούμενος, ο π. Γεώργιος Καψάνης, είπαν ότι το θέμα της παρεξηγήσεως της διδασκαλίας του Αγίου Νικοδήμου είναι πολύ σοβαρό, και δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητο στο συνέδριο αυτό που συνεκλήθη προς τιμήν του Αγίου Νικοδήμου, από την Ιερά Μονή που φέρει το όνομά του και τον τιμά ως απλανή Άγιο και Πατέρα της Εκκλησίας. Με την εισήγησή μου θέλησα να δείξω ότι ο Άγιος Νικόδημος δικαιώθηκε στην πρώτη

φάση, όταν παρουσιαζόταν από τον Θεοδώρητο και άλλους ως αντιγραφείς ξένων έργων. Δικαιώνεται και τώρα στην δεύτερη φάση, που κατηγορήθηκε άδικα από τον καθηγητή Γιανναρά. Αν ζούσε ο ίδιος θα έκανε αυτό που έκανε όταν τον κατηγορήσαν ότι υπερβάλλει στην απόδοση τιμών στο πρόσωπο της Παναγίας· παρέπεμψε στους προ αυτού Αγίους Πατέρες λέγοντας πως εκείνους πρέπει να κατηγορήσουν. Το ίδιο ισχύει και για όσα λέγονται περί δικανικού και νομικού πνεύματος· θα πρέπει να κατηγορήσουμε και τους προ αυτού Αγίους Πατέρες. Ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης δεν έχει ανάγκη συνηγορίας· είναι στύλος ακλόνητος της ορθοδόξου πίστεως, και μόνον επαινετικά και υμνητικά πρέπει να αναφερόμαστε στο όνομά του.

Β'. Η ΥΠΕΡΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ ΣΤΗΝ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ

Ο Άγιος Νικόδημος θεωρείται και είναι όντως μεγάλος θεοτοκόφιλος συγγραφέας. Στην Ορθόδοξη Εκκλησία, ως γνωστόν, υπάρχει έξοχη γραμματεία για την Υπεραγία Θεοτόκο, γραμμένη σε ποικίλα γραμματειακά είδη από μεγάλους συγγραφείς, σε πεζό και ποιητικό λόγο. Υπενθυμίζω το μεγάλο κοντάκιο, τον Ακάθιστο Ύμνο, τους δύο παρακλητικούς κανόνες, την Μεγάλη δηλαδή Παράκληση και την Μικρή, τα πάμπολλα τροπάρια που είναι κατεσπαρμένα στους κανόνες όλων των εορτών του έτους, τα γνωστά Θεοτοκία, τα έξοχα δοξαστικά θεοτοκία των εσπερινών των Σαββάτων, της Παρακλητικής, και την πλούσια υμνογραφία των πολλών θεομητορικών εορτών και των θαυματουργικών θεομητορικών εικόνων.

Υπάρχουν επίσης πάμπολλα πεζά εγκωμιαστικά κείμενα, ομιλίες και λόγοι σε θεομητορικές εορτές, γραμμένα από αγίους και φωτισμένους νόες. Θα χρειαζόταν πολύς χρόνος για να μνημονεύσει κανείς εδώ τους αγίους συγγραφείς που έχουν ασχοληθεί με την Υπεραγία Θεοτόκο. Ενδεικτικώς μόνον αναφέρω τον μεγάλο αγωνιστή και υπερασπιστή του ονόματος Θεοτόκος άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας, τον Άγιο Ανδρέα Κρήτης, τον Άγιο Ιωάννη Δαμασκηνό και τον θετό αδελφό του Άγιο Κοσμά τον Μαΐουμά, τον Άγιο Γρηγόριο Παλαμά, στον οποίο ιδιαιτέρως στηρίζεται ο Άγιος Νικόδημος, και τον Άγιο Νικόλαο Καβάσιλα.

Δεν θα μπορούσε λοιπόν ο Άγιος Νικόδημος, ζώντας μέσα στο Περιβόλι της Παναγίας, στον τόπο ο οποίος κατά την Αγιορειτική παράδοση έχει δοθή από τον Χριστό ως κλήρος, ως κληρονομία, στην Υπεραγία Θεοτόκο, τον κατάσπαρτο και διάσπαρτο από μνήμες τιμής προς το πανάγιο πρόσωπό της, από θαυματουργές εικόνες, και διηγήσεις, μεταξύ των οποίων πρυτανεύει αυτή περί του «Άξιον Εστί», δεν θα μπορούσε λοιπόν να υστερήσει ως συγγραφέας και θεολόγος στην απόδοση τιμής και στην συγγραφή υμνητικών και εγκωμιαστικών κειμένων. Στην Καψάλα, όπου πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του, πάνω από τριάντα χρόνια, είναι ο γνωστός Λάκκος, η τοποθεσία όπου έγινε το θαύμα του «Άξιον Εστί», το οποίο όλους μας συγκλονίζει. Δίπλα και πιο κάτω η Μονή Ιβήρων με την Παναγία την Πορταΐτισσα, όπου πολλές φορές ο Άγιος Νικόδημος προσηύχετο κλαίων ζητώντας προστασία και ενίσχυση. Στην Μονή της μετανοίας του, την Ι.Μ. Αγίου Διονυσίου υπάρχει πλήθος θαυματουργικών θεομητορικών εικόνων. Θα μπορούσε λοιπόν να υστερήσει σε απόδοση τιμής προς το πρόσωπο της Υπεραγίας Θεοτόκου και σε παραγωγή σχετικών έργων;

Ο π. Θεόκλητος Διονυσιάτης διαπιστώνει πως το ένα τρίτο περίπου της συνολικής συγγραφικής του παραγωγής είναι αφιερωμένο στο πρόσωπο της Υπεραγίας Θεοτόκου. Αν κάνουμε μία χονδρική εκτίμηση και υπολογίσουμε ότι όλα τα έργα του Αγίου Νικόδημου, τα οποία, όπως ακούσαμε από τον συνάδελφο κ. Κρικώνη, ανέρχονται σε 120 περίπου, συγκροτούν τριάντα μεγάλους τόμους, οι δέκα από αυτούς τους τόμους θα έχουν θεομητορικό περιεχόμενο.

Έχει συνθέσει εν πρώτοις δικά του υμνολογικά έργα, ασματικούς κανόνες στην Υπεραγία Θεοτόκο τους οποίους ο π. Θεόκλητος αναβιβάζει σε δεκατέσσερις¹⁶. Σύμφωνα με την νέα βιβλιογραφική καταγραφή του Π.

Νικολόπουλου εις μεν τα εκδεδομένα έργα του Αγίου Νικοδήμου αναφέρονται στον αριθμό ΜΔ' Κανόνες τρεις εις την Παναγίαν την Πορταΐτισσαν εις δε τα ανέκδοτα τα εξής: Θ'. Κανών παρακλητικός εις την εικόνα της Γοργοϋπηκόου. Ι'. Κανόνες δύο εις την Γοργοϋπήκοον Δοχειαρίου. Ια'. Ύμνος εις την Θεοτόκον. κθ'. Απολυτίκιον της Ζωοδόχου Πηγής. λα'. Κανόνες οκτώηχοι, εις τα Εισόδια της Θεοτόκου. λβ'. Λόγος πανηγυρικός και κανών εις την λιτανείαν της Θεοτόκου της εν τω Πρωτάτῳ. λγ'. Κανόνες ασματικοὶ δεκατέσσαρες. Για τους δεκατέσσαρες αυτούς ασματικούς κανόνες ο Π. Νικολόπουλος γράφει: «Ο Θεόκλητος συνοψίζων προφανώς τους προς τιμὴν της Θεοτόκου συγγραφέντας κανόνας αναβιβάζει αυτούς εις δεκατέσσαρας»¹⁷.

Εκτός όμως από το δικό του υμνολογικό έργο προς την Παναγία, αυτό που κυρίως έκανε γνωστό τον Άγιο Νικόδημο ως θεοτοκόφιλο συγγραφέα είναι το γνωστό συλλεκτικό έργο «Θεοτοκάριο», το οποίο από την εποχή του Αγίου Νικοδήμου έχει εισαχθή προς χρήση στην λατρεία ιδιαίτερα στις μονές του Αγίου Όρους. Στο έργο αυτό ο Άγιος έχει συγκεντρώσει εξηνταδύο κανόνες (62) εικοσιδύο (22) μεγάλων υμνογράφων, στους οποίους μάλιστα, δίδει ωραίους χαρακτηρισμούς: «Λέγω δη Ανδρέας ο Κρήτης, ο αρχηγός των μελωδών και κύκνος της Εκκλησίας ο λιγυρόφωνος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, η μουσικωτάτη και γλυκύφωνος του Χριστού αηδών. Θεοφάνης Νικαίας ο Γραπτός, ο ηδύλαλος και ωδικώτατος κόττυφος. Ιωσήφ Υμνογράφος, η πολύφωνος, και τορόφωνος των πιστών χελιδών». Συνεχίζει για τους είκοσι δύο υμνογράφους να βρίσκει παρόμοιους χαρακτηρισμούς. Σχετικά με το «Θεοτοκάριο» υπάρχει μία συγκινητική σύσταση προς τον π. Θεόκλητο του γνωστού Γέροντος Αθανασίου του Ιβηρίτου, μεγάλου λάτρη και υμνητή της Παναγίας μας, ο οποίος επί πολλά έτη διετέλεσε βιβλιοθηκάριος της Ι. Μονής των Ιβήρων. Του γράφει τα εξής ο Γέροντας Αθανάσιος: «Να αφήσεις ένα Χαιρετισμόν από τους τρεις και να εισαγάγης το Θεοτοκάριον καθ' ημέραν. Θα ευαρεστήσης τη Δεσποίνη και τῷ συλλέκτη Αγίῳ Νικοδήμῳ. Πρόσεξε τὴν σκέψιν ταύτην, που μου ἐπήλθεν ἐν στιγμῇ ἀναγνώσεως τοῦ Θεοτοκαρίου. Οἱ Χαιρετισμοὶ καὶ τὸ Θεοτοκάριον, ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ νὰ παρέλθουν, αὐτὰ ὅμως νὰ μὴ λείψουν καμμίαν ἡμέραν τοῦ ἔτους»¹⁸.

Μνημονεύω επίσης την ερμηνεία του Αγίου Νικοδήμου στην θεομητορική ενάτη ωδή. Ως γνωστόν στο βιβλίο του «Κήπος Χαρίτων», έχει ερμηνεύσει και σχολιάσει τις εννέα βιβλικές ωδές. Το τελευταίο μεγάλο τμήμα του βιβλίου είναι αφιερωμένο στην ερμηνεία της ενάτης θεομητορικής ωδής, όπως την διέσωσε ο ευαγγελιστής Λουκάς, και ψάλλεται σε όλους τους ναούς κατά την ακολουθία του ὁρθρου: «Μεγαλύνει η ψυχὴ μου τὸν Κύριον καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμα μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρι μου».

Μεγάλο επίτευγμα επίσης του Αγίου Νικοδήμου είναι η ερμηνεία των ασματικών κανόνων όλων των θεομητορικών εορτών. Με το τρίτομο ογκώδες έργο του «Εορτοδρόμιο», όπου ερμηνεύει τους κανόνες των δεσποτικών και θεομητορικών εορτών, διευκολύνει ο Άγιος τα μέγιστα την κατανόηση του περιεχομένου τους, γιατί η γλώσσα τους, ιδιαίτερα των ιαμβικών κανόνων, δεν είναι εύκολα κατανοητή. Θαυμάζει κανείς την αρχαιομάθεια του Αγίου Νικοδήμου, για την οποία θα ακούσουμε ειδική εισήγηση, αλλά και μαθαίνουμε συγχρόνως την διδασκαλία της Εκκλησίας για την Υπεραγία Θεοτόκο, θαυμάσια διατυπωμένη, από τον Θεοτοκόφιλο Άγιο. Ας μου επιτραπεί να μνημονεύσω πάλι σχετική με την αξία του «Εορτοδρομίου» σύσταση που έκανε ο Γέροντας Αθανάσιος Ιβηρίτης προς τον πατέρα Θεόκλητο Διονυσιάτη. Του συνιστά να εγκαταλείψει όλες τις άλλες θεολογικές ασχολίες του και να ασχοληθεί μόνο με τα θεομητορικά θέματα που θίγει ο Άγιος Νικόδημος στο «Εορτοδρόμιο». Ας τον ακούσουμε: "Θα ήθελα εξ όλης μου ψυχής και καρδίας όσα γράφεις να μη έχουν άλλον αντικειμενικόν σκοπόν ούτε τον Μοναχισμόν, που είναι ακατάληπτος εις αμύητους, ούτε την διόρθωσιν του τόπου, ούτε, ούτε ούτε παρά μόνον και μόνον την δόξαν της Παναγίας. 143 θέματα ευρίσκεις συνηθροισμένα υπό του Αγίου Νικοδήμου εις το «Εορτοδρόμιον» εις την λέξιν Θεοτόκος. Αυτά ζητεί από σε η Παναγία να τα αναδείξεις, προς ωφέλειαν των Χριστιανών και προς δόξαν της. Θεε εις τον σκοπόν τούτον την πένναν σου εν εποχή θρησκευτικής καταπτώσεως και θα δης πόσος καρπός θα προκύψη εις θεοσέβειαν μεταξύ του ελληνικού λαού, όστις υπέρ πάντα

άλλον Χριστιανικών λαόν γοητεύεται με την Παναγίαν. Οσαδήποτε και αν λέγης περί Θεού και ηθικής εις τον Έλληνα, χωρίς την Παναγίαν ματαιοπονείς. Και ένα γραπτόν κήρυγμα διά την Παναγίαν από τον Άθω, την κληρουχίαν της, δι' όλον τον Ορθόδοξον μάλιστα κόσμον, ιδού μία σοβαρωτάτη έλλειψις μέχρι τούδε».

Πραγματικά αν ανοίξει κανείς το ευρετήριο του «Εορτοδρομίου», το οποίο στην νέα έκδοση της «Ορθοδόξου Κυψέλης» βρίσκεται στο τέλος του δευτέρου τόμου με τίτλο «Πίναξ τοπολογικός και πλατύτατος των περιεχομένων αξιομνημονευτών του Εορτοδρομίου κατά αλφάβητον», θα παρατηρήσει στη λέξη "Θεοτόκος" ότι έχει αποθησαυρίσει ο Άγιος σε εκατόν σαράντα τρία (143) θέματα ολόκληρη "Θεοτοκολογία", ολόκληρη εγκυκλοπαιδεία περί της Υπεραγίας Θεοτόκου. Είναι βέβαια αδύνατο να αναγνώσω όλα αυτά τα θέματα. Ενδεικτικώς μόνον θα παρουσιάσω μερικά. Αρχίζει λοιπόν:

Θεοτόκος

Παράδεισος είναι.

Δι' αυτής εχαρίσθησαν εις ημάς όλα τα καλά.

Πώς μεγαλύνει τινας αυτήν.

Και πώς σμικρύνει.

Ου μόνον κατά το σώμα ήταν αγνή, αλλά και κατά τον λογισμόν.

Ποία ήτο ρομφαία η διελθούσα την καρδίαν της.

Τι θέλει να ευηί το «Χαίρε κεχαριτωμένη» όπου ήκουσε. Διὰτι δεν εκαταδικάσθη υπό του

Αγγέλου, ως ο Ζαχαρίας.

Ποίας χάριτας έλαβεν εκ της επελεύσεως του Αγίου Πνεύματος.

Την θεομητορικήν αξίαν της Παρθένου ου δύναται ο Θεός δεύτερον ποιήσει.

Ουδέποτε παρακούεται παρά τω Υιώ της.

Χάριν, και αρετάς της Θεοτόκου πώς εμπορούμεν να αποκτήσωμεν.

Τόσας πολλές γονυκλισίας εποίει, ώστε εβαθούλωσαν αι πλάκες.

Πόσων χρόνων ήταν όταν εκοιμήθη.

Ου συνήφθη τω Ιωσήφ μετά τον άσπορον τόκον.

Στο θέμα που εμνημόνευσα «τόσας πολλές γονυκλισίας εποίει η Παναγία» αναφέρεται ο Άγιος Νικόδημος στην Παναγία ως ησυχάστρια, στηριζόμενος στον Άγιο Γρηγόριο Παλαμά, σύμφωνα με τον οποίο όλα τα χρόνια που επέρασε η Παναγία μέσα στον ναό, από τα Εισόδια μέχρι τον Ευαγγελισμό, έζησε ησυχαστική και ασκητική ζωή, ως η πρώτη ησυχάστρια και ασκήτρια. Ήταν τόσο πολύ αφιερωμένη στο έργο της προσευχής, ώστε βαθούλωσαν τα μάρμαρα του ναού από τις πολλές γονυκλισίες που έκανε. Δεν παραλείπει ο Άγιος Νικόδημος να μας περιγράψει ακόμη και την εξωτερική ωραιότητα και σεμνότητα της Παναγίας.

Αναγκάσθηκε επίσης να γράψει και μία ειδική «Απολογία», διότι θεωρήθηκε από αντιπάλους θεολόγους ότι ήταν υπερβολικός στην απόδοση τιμής στο πρόσωπο της Υπεραγίας Θεοτόκου. Όταν συγκεκριμένα εσχολίαζε και εβελτίωνε το έργο «Αόρατος Πόλεμος» παρέθεσε μία υποσημείωση η οποία εξένισε πολλούς. Ας σημειώσουμε εδώ ότι στο έργο αυτό αφιερώνει δύο κεφάλαια στην Παναγία: το ΜΘ' με τίτλο «Τρόπος να προσεύχεσαι, διὰ μέσου της Θεοτόκου Μαρίας» και το Ν' «Περί τινων σκέψεων διὰ να προστρέχωμεν εις την Θεοτόκον με πίστιν και θάρρος». Σε μία υποσημείωση λοιπόν του ΜΘ' κεφαλαίου λέγει τα εξής εντυπωσιακά, τα οποία χρησιμοποιούμε τώρα και πολλοί από εμάς και τα οποία, όπως έδειξε στην «Απολογία» του ο Άγιος, στηρίζονται στην προηγούμενη πατερική παράδοση. Λέγει λοιπόν: «Με κάθε δίκαιον έχαιρε και υπερέχαιρε προ του αιώνος η αγία Τριάς, προγινώσκουσα κατά την θεαρχικήν της ιδέαν την Αειπάρθενον Μαριάμ. Διὰτι είναι γνώμη τινών Θεολόγων, ότι, αν καθ' υπόθεσιν, όλα τα εννέα τάγματα των Αγγέλων ήθελαν κρημνισθούν από τους ουρανούς και να γένουν δαίμονες: αν όλοι οι από του αιώνος άνθρωποι ήθελαν γένουν κακοί και όλοι να υπάγουν εις την κόλασιν χωρίς να γλυτώση τινας: αν όλα τα κτίσματα, ουρανός, φωστήρες, άστρα, στοιχεία, φυτά, ζώα, ήθελαν αποστατήσουν κατά του Θεού, να εύγουν από την τάξιν των και να υπάγουν εις το μη ον. Μ' όλον τούτο, όλαις αυταίς οι κακίες των κτισμάτων, συγκρινόμεναι με το πλήρωμα της αγιότητος

της Θεοτόκου, δεν ηδύνατο να λυπήσουν τον Θεόν· διατί μόνη η Κυρία Θεοτόκος ήτον ικανή να τον ευχαρίστηση κατά πάντα και διά πάντα και να μη τον αφήση τόσο να λυπηθή διά την απώλειαν και διά τον χαμόν των τόσων και τόσων κτισμάτων του, όσον ήθελε τον κάμει να χαίρη υπερβαλλόντως διά λόγου της μόνον».

Αυτά λοιπόν εξένισαν και εσκανδάλισαν μερικούς μοναχούς και γι' αυτό αναγκάσθηκε ο Άγιος Νικόδημος στο τέλος του βιβλίου του «Συμβουλευτικόν Εγχειρίδιον» να παραθέσει εκτενή "Απολογία" «υπέρ του εν τη βίβλω του Αοράτου Πολέμου σημειώματος περί της Κυρίας Θεοτόκου». Δικαιολογώντας την απόφασή του να απολογηθή, γράφει: Επειδή τίνες πεπαιδευμένοι, οι τη ιερά μάλιστα Θεολογία σχολάζοντες, αναγινώσκοντες το σημείωμα, το οποίο έχω περί της Κυρίας Θεοτόκου εν τω νεοτυπώτω βιβλίω του "Αοράτου Πολέμου" απορούσιν· α' πώς είπον, ότι, εάν καθ' υπόθεσιν όλοι οι άνθρωποι και τα λοιπά κτίσματα ήθελον γίνει κακά, μόνη η Κυρία Θεοτόκος ήτον ικανή να ευχαριστήση τον Θεόν και β' πώς είπον ότι όλος ο νοητός και αισθητός κόσμος έγινε διά το τέλος τούτο» κ.τ.λ. Παραθέτει γνώμες Αγίων Πατέρων, του Αγίου Μαξίμου, και του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά, για να δείξει ότι ακολουθεί τους Αγίους και συμπεραίνει: «Ίκανά νομίζω ότι είναι, τα ολίγα ταύτα εις απολογίαν παρά γε τοις ευγνώμοσι διατηταίς και αναγνώσταις του προρρηθέντος σημειώματός μου περί της Κυρίας Θεοτόκου, τους οποίους παρακαλώ να μη με διαβάλλωσι παρανόμως· ου γαρ από μόνης οικείας δόξης τούτο έγγραψα, αλλά επόμενος τη δόξη των προρρηθέντων θεολόγων. Ει δε τινές ίσως εμπαθώς κινούμενοι κατηγορούσι με, κατηγορείωσαν μάλλον τον θεοφόρον Μάξιμον, τον Θεσσαλονίκης Γρηγόριον, τον Μέγαν Ανδρέαν και τους λοιπούς».

Θα τελειώσω διαβάζοντας ως επίλογο όσα αυτολεξεί λέγει ο Άγιος Νικόδημος ερμηνεύοντας το τελευταίο τροπάριο της ενάτης ωδής του κανόνος του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού στην Κοίμηση της Θεοτόκου «Δέχου παρ' ημών ωδήν την εξόδιον, Μήτηρ του ζώντος Θεού», σχετικά με τις γονυκλισίες της Θεοτόκου. «Ταύτα δε πάντα περί της Υπεραγίας Θεοτόκου βεβαιοί και ο Κρήτης Ανδρέας με εκείνο μόνον το διήγημα όπου αναφέρει περί της Θεοτόκου, το οποίον αληθώς είναι τόσο μέγα εις απόδειξιν της ασκήσεως της Παρθένου, ώστε να κάνει να εξίσταται κάθε νους και να μένει άφωνος κάθε γλώσσα· λέγει γαρ ότι τόσας πολλές και συνεχείς γονυκλισίας εποίει η Θεοτόκος προσευχομένη εν τη αγία Σιών, ώστε από την συνέχειαν αυτών αι πλάκες του εδάφους εβαθούλωσαν και έως τον καιρόν του Αγίου και ακόμη μετά ταύτα εφαινοντο τα βαθουλώματα των πλακών ούτω γαρ εκείνος λέγει αυτολεξεί· "Εν ταύτη τη Σιών τας κλίσεις των Ιερών γονάτων του πανάγνου σώματος αι προς τούδαφος κατεστρωμένοι πλάκες διωλύγιον ανακράζουσι"».

Θα εχρειάζοντο πολλές ώρες για να παρουσιάσει κανείς την αγάπη του Αγίου Νικοδήμου προς την Υπεραγία Θεοτόκο και όσα σχετικά έχει γράψει. Εμείς ας τον παρακαλέσουμε να πρεσβεύει προς τον Κύριο και την Υπεραγία Θεοτόκο ώστε να είναι πλουσία η καρποφορία του παρόντος συνεδρίου. Σ' αυτούς τους κρίσιμους καιρούς που διερχόμαστε, κατά τους οποίους τόσο εύκολα εκτοξεύονται οι κατηγορίες περί φονταμενταλισμού και φανατισμού εναντίον όσων αγωνίζονται για την Αγία Ορθοδοξία μας, ας μας τονώσει το παράδειγμα αυτών των αγίων πρωταγωνιστών, για να μείνουμε και εμείς στον θεοφιλή δρόμο τους.

- 1. Βλ. σχετικώς Εμμ. Φραγκίσκου, «"Αόρατος Πόλεμος" (1796), "Γυμνάσματα Πνευματικά" (1800). Η πατρότητα των "μεταφράσεων" του Νικοδήμου Αγιορείτη», Ο Ερανιστής, έτος ΚΕ-ΛΑ, τόμος 19(1993)104.
- 2. Βλ. Ευλογίου Κουρίλα, «Κατάλογος αγιορειτικών χειρογράφων», Θεολογία 16 (1938) 351. Κ. Παπουλίδη, «Η συγγένεια του βιβλίου "Γυμνάσματα Πνευματικά" του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου με το "Exercicios Spirituales" του Αγίου Ιγνατίου de Loyola», εν Κ. Παπουλίδη, Αγιορειτικά, έκδ. Πανσέληνος, Άγιον Όρος 1993, σελ. 125-127.

- 3. Βλ. Sobornost 12 (1952) 586, όπου υπάρχει κριτική του L. Gillet, για την εισαγωγή του H. A. Hodges στην αγγλική μετάφραση του «Αοράτου Πολέμου». Εμμ. Φραγκίσκου, όπ.π., σελ. 127-128.
- 4. Βλ. σχετικώς Κ. Παπουλίδη, «Η συγγένεια του βιβλίου Αόρατος Πόλεμος" του Νικοδήμου Αγιορείτου με το "Combattimento Spirituale" του Lorenzo Scupoli)), εν Κ. Παπουλίδη, Αγιορειτικά, σελ. 107ε. και 123.
- 5. Βλ. Μοναχού Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης. Ο βίος και τα έργα του (1749-1809), εκδ. «Αστέρος», Αθήνα 1959, εκδ. ά.τ.χ., σελ. 191.
- 6. Κ. Παπουλίδη, «Η συγγένεια του βιβλίου "Αόρατος Πόλεμος"... », όπ.π., σελ. 111ε.
- 7. Μοναχού Θεοκλήτου Διονυσιάτου, όπ.π., σελ. 198.
- 8. Το κείμενο εις Κ. Παπουλίδη, όπ.π., σελ. 126.
- 9. Εμμ. Φραγκίσκου, όπ.π., σελ. 128. Μοναχού Θεοκλήτου Διονυσιάτου, όπ.π., σελ. 192.
- 10. Εμμ. Φραγκίσκου, όπ.π., σελ. 127 και 131.
- 11. Χρ. Γιανναρά, Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1993. Ο πρωτοπρεσβύτερος Κωνσταντίνος Καραϊσαρίδης στο έργο του Ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης και το λειτουργικό του έργο, εκδ. "Ακρίτα", Αθήνα 1998, στο οποίο έχει ειδικό κεφάλαιο για τον «Ισχυρισμό ύπαρξης δυτικής επίδρασης στο έργο του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου», σελ. 235ε. συνοψίζει ως εξής τις κατηγορίες του Χρ. Γιανναρά, εναντίον του Αγίου Νικοδήμου: α) «αλλοτρίωση της εκκλησιαστικής ευσέβειας», β) «προβολή ενός Θεού σαδιστή και τρομοκράτη με ατέλειωτες απαιτήσεις από τον ανήμπορο να ανταποκριθεί άνθρωπο», γ) «εφιαλτικό νομικισμό στο βιβλίο του Εξομολογητάριο και Πηδάλιο», δ) «μανιχαϊστικές διακρίσεις καθαρών και ακαθάρτων ανθρώπων» κ.ά. (σελ. 251 -252).
- 12. Τις θέσεις αυτές του π. Θεοκλήτου ευρίσκει κανείς τώρα συγκεντρωμένες στο νέο βιβλίο που εξέδωσε το Ιερό Κοινόβιο του Οσίου Νικοδήμου. Βλ. Μοναχού Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης και η Νεονικολαϊτική Σχολή, έκδ. Ι. Κοινοβίου Οσίου Νικοδήμου, Γουμένισσα 2002.
- 13. Βασιλείου Βολουδάκη, Πρεσβύτερου, Ορθοδοξία και Χρ. Γιανναράς, έκδ. «Υπακοή», Αθήνα 1993.
- 14. Το κείμενο της Ιεράς Κοινότητας φέρει τον τίτλο «Αναίρεσις των πεπλανημένων θέσεων του Χρ. Γιανναρά περί του εν Αγίοις Πατρός ημών Νικοδήμου του Αγιορείτου», με ημερομηνίαν 13/26 Μαρτίου 1993. Δημοσιεύεται περικεκομμένο στην μνημονευθείσα μελέτη του π. Βασιλείου Βολουδάκη (σελ. 264-269) και ολόκληρο στο μνημονευθέν βιβλίο του π. Θεοκλήτου που εξέδωσε το Ιερό Κοινόβιο του Οσίου Νικοδήμου (σελ. 198-214). Στο ίδιο βιβλίο ο π. Θεόκλητος μεταξύ των εξεγερθέντων και γραψάντων εναντίον των αιρετικών φρονημάτων του Χρ. Γιανναρά αναφέρει τον Κύπριο Θεολόγο Παναγιώτη Τελεβάντο, ο οποίος έγραψε σχεδόν ολόκληρη πραγματεία περί του θέματος εκ 50 σελίδων, και αλληλογράφησε επίσης με το περιοδικό «Σύναξη» που ανέλαβε την υπεράσπιση των θέσεων του Χρ. Γιανναρά (όπ.π., σελ. 216-233. Επίσης σελ. 58, 214).
- 15. Βασιλείου Βολουδάκη, όπ.π., σελ. 63-65.
- 16. Μοναχού Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης. Ο βίος και τα έργα του (1749-1809), έκδ. "Αστέρος", Αθήνα 1959, β' έκδ. ά.τ.χ., σελ. 246.
- 17. Παναγιώτου Νικολοπούλου, «Βιβλιογραφική επιστασία των εκδόσεων Νικοδήμου του Αγιορείτου», εν Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, τόμος ιστ' 1996-2000, Πρακτικά Συμποσίου «Νικοδήμου Αγιορείτου του Ναξίου Πνευματική Μαρτυρία», Νάξος 8-11 Ιουλίου 1993, Αθήνα 2000, σελ. 578 και σελ. 603-614. Βλ. επίσης Παρασκευής Ροκά, «Η Υπεραγία Θεοτόκος κατά τον Άγιο Νικόδημο Αγιορείτη», Θεοδρομία, τεύχος 1, Ιαν. - Μάρτ. 1999, 20-25.
- 18. Βλ. Μοναχού Θεοκλήτου Διονυσιάτου, *Μαρία η Μητέρα του Θεού. Μέσα από την θεολογία και την υμνολογία των Αγίων Πατέρων*, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 30.

"ΚΟΛΛΥΒΑΔΙΚΑ

Άγιος Νικόδημος Αγιορείτης

Άγιος Αθανάσιος Πάριος"

ΕΚΔΟΣΕΙΣ: "Βρυέννιος"